

tasavvuf
İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Ankara 2005

Tasavvufta İnsan-ı Kâmil ve Mevlâna

Abdulahkim YÜCE

Prof. Dr.

Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Olağan üstü denebilecek güçlere sahip olma, maddeye ve tabiat olaylarına söz geçirme, geleceği bilme, her yönüyle mükemmel bir insan olma, yüksek bilinç seviyesine yükselme... kısacası tasavvuf ehlinin tabiriyle *kâmil insan* yeni tabirle *yetkin/kozmik insan* olma vaat, arzu ve arayışı ayakların kaydığı zeminlerden birisidir. Nitekim son zamanlarda, mahiyetleri tam bilinemeyen bazı oluşum ve tarikatlar propagandalarında şu tür ifadeler kullanmaktadırlar: “Uzay uygarlığına ulaşmak, bir üst dereceye yükselmek, kozmik insan olmak, yedinci bilinç seviyesine yükselmek... vs. istiyorsanız bize katılın!”

Genelde İslam’ın özelde ise tasavvufun insana bakış açısına kısaca değinerek bu konuda aşırıya gitmenin yanlışlığına işaret etmek istiyoruz. Arkasından da Mevlâna’nın konu ile ilgili görüşlerine değinmeye çalışacağız.

İnsan *yaratılmış varlıklar arasında* mükemmel bir yaratılışa sahiptir. *Absen-i takvim* (et-Tin, 95/4) sırrına mazhardır ve Allah’ın sıfatlarından tecelliler taşımaktadır. Böyle olmakla birlikte, Allah’a nazaran eksik olan bir varlıktır. Çünkü *mutlak kemâl* sadece O’na aittir. Kur’an-ı Kerim’in insanla ilgili bir kaç ayeti şöyledir: Meleklerle hitaben şöyle deniliyor: “**Onu düzenleyip insan şekline koyduğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secde edin.**” (Hicr, 15/29; Sad, 38/72) “**Biz insanı en güzel biçimde yarattık.**” (Tin, 95/4) “**Allah sizi yeryüzünde halife yaptı.**” (En’am, 6/165) “**Gerçekten insanoğlunu şerefli/kerim kıldık.**” (İsra, 17/70)

Bu ayetlerde insanın ilahî, sermedi, lahuî ve batınî bir yönünün bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Elbette insanın eksikliğini, yetersizliğini, isyankârlığını, nankörlüğünü, zayıflığını vs. vurgulayan ayetler de vardır. “**İnsan zayıf yaratılmıştır.**” (Nisa, 4/28) “**Doğrusu insan hırslı ve huysuz yaratılmıştır.**” (Mearic, 79/19) vb. Ancak tasavvuf geleneğinde, özellikle de vahdet-i vücûd anlayışında, insanın daha çok birinci sırada zikredilen özellikleri öne çıkarılarak bir **insan-ı kâmil** anlayışı geliştirilmiştir. Özeti şudur: Allah fiil ve isimleri ile bilinir (malumdur). Bunların tecelli alanı ise varlık ve olaylardır. İnsan ise, varlığın hem nüvesi (çekirdeği/özü), hem de meyvesidir. Aynı zamanda Allah’ın halifesi olan insan, kemâl derecesine ulaşıncı, Allah’ın zat, sıfat ve isimlerinin en mükemmel şekilde tecelli ettiği varlık olur. O Allah ile âlem, zahir ile batın arasında bir berzah olduğu gibi, bütün ilahî kemâl manaları kendisinde gerçekleştiren kişidir. Âlem Allah’ın tecelli ettiği bir ayınadır. İnsan-ı Kâmil bu ayının

cilasıdır. Zira “Allah Âdem’i kendi sûretinde yarattı.”¹ Bu durum Hz. Âdem’den sonra da devam etti, nebiler ve veliler bu özelliği taşıdı.

Sûfiler, insan-ı kâmilin, Allah ile âlem arasında yer alması konusunu işâri yönden şu ayetle açıklamaktadırlar: “**O iki denizi salverdi. Birbirlerine temas ediyorlar, aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar.**” (Rahman, 55/19–20) Bu ayetlerin ışığında, Allah ile insan-ı kâmilin birleşmesi (*ittihad*) birbirine girip karışması (*bulûl*) görüşleri de kendiliğinden çürümektedir. Onun için insan-ı kâmil *vasat-ı camiadır*.

Diğer taraftan insan-ı kâmil, din ve diyanet adına örnek bir tiptir. İman, İslam ve ihsan onun yol ve yönüğü, Allah rızası hedefi, Hakk’ı sevip sevdirmek vazifesi, cennet ve Cemalullah da bu düşünce ve aksiyonun sürpriz semeresidir. Varlık ve olaylarla ilgisi ve müdahalesi açısından insan-ı kâmil yeryüzünde Allah’ın halifesidir. (el-Bakara, 2/30) O her zaman kendi konumunun farkındadır. Her şeyin Allah’tan geldiği şuuruyla kendi yaratılmışlık ve kulluk sınırlarını korumada hassas hareket eder; ne mazhariyetlerini şatahat vesilesi yapar, ne de ayinedârlığını ayniyet iltibasına düşer.

Tasavvuftaki insan-ı kâmil, özel anlamda ve zirve seviyede Hz. Muhammed (sas)’dır. Her ne kadar bütün nebiler ve onlardan sonra da veliler birer insan-ı kâmil iseler de Allah’ın bütün isimlerini kemâl derecede temsil etmezler. “*Herkesin kabiliyetine vabestedir âsâr-ı feyz*?” ifadesi buna işaret etmektedir. Bütün enbiya ve evliyada icmal edilen isim ve sıfatlar tafsilî bir şekilde Hz. Muhammed (sas)’de tecelli etmiştir. Kemâl isteyen bir kimse için bütün mertebeleri aşarak Hakikat-ı Muhammediye’ye ulaşmak bir idealdir. Onun için tasavvuf büyükleri ferdî anlamda insan-ı kâmil olabilme idealini sürekli canlı tutmuşlardır. Kozmik anlamda en mükemmel varlık olan insan, bu durumunu fert planında da gerçekleştirebilmek için marifet ufkuna yükselmeye ve ilim-amel bütünlüğünü sağlamaya gayret edecektir.

Yapılan izahlardan konuyu şu başlıklar halinde müşahhaslaştırmak mümkündür: Vahdet-i vücûd felsefesinde, vücûd mertebelerinin yedili tasnifine göre ikinci mertebe taayyün-i evvel adını alır. Buna aynı zamanda Hakikat-ı Muhammediye veya **insan-ı kâmil** adı da verilir. Hakikat-ı Muhammediye, zaman ve mekân sınırlarının dışında saf metafizik bir olgudur. Tasavvuf kitaplarında birçok üstün niteliklerin atfedildiği mertebe/manevî (kozmik) varlık budur. Vahdet-i vücûd felsefesinin merâtüb-i vücûd izahına göre bu mertebeyi Zat’tan ayırmak mümkün olmadığı gibi O’nunla aynı saymak da mümkün değildir. Zira aralarında fark vardır.

Başta Kur’an ve Hadis-i şerifler olmak üzere İslam kültürü bütünüyle göz önüne alınınca şöyle bir tasnif ortaya çıkmaktadır:

A. İnsan-ı Kâmil

I. Hakikat-ı Muhammediye

a. Varlığın İlk Mertebesi-Hz. Muhammed’in Manevi Varlığı (Batını)- diğer Nebilerin Manevi Varlığı (Batını) – Hatmu’l-Velayenin Manevi Varlığı (Batını)

Vücûd mertebelerinin yedili tasnifinde ikinci mertebe Taayyün-i Evvel adını alır. Buna aynı zamanda Hakikat-ı Muhammediye veya İnsan-ı Kâmil adı da verilir. Burada Hakikat-ı Muhammediye, zaman ve mekân sınırlarının dışında saf metafizik bir ilkedir. Tasavvuf felsefesini ele alan kitaplarda birçok üstün niteliklerin atfedildiği mertebe

¹ Buharî, İstî‘zan, 1; Müslim, Birr, 115.

budur. Vahdet-i vücûd felsefesinin merâtib-i vücûd izahına göre bu mertebeyi Allah'tan (Zat) ayırmak mümkün olmadığı gibi, O'nunla aynı saymak da mümkün değildir.

b. Her Asırda Bir Kişi Tarafından Temsil Edilen Makamın Sahibi

Tasavvufî anlayışta kâinat-ı manen idare eden Ricalu'l-Gaybın başında yer alan ve genelde 'kutup' adı verilen kişidir. Her ne kadar bu kişi de mükemmel bir insan ise de birinci şıkta yer alanların seviyesinde değildir. Üstelik bu sadece manevî bir makam da değildir. Zahiren insanlar tarafından bilinmezse bile böyle bir şahıs vardır.

II. Kâmil İnsan

a. Mürşid

Seyr u sulûk esaslarına göre ruhî eğitimini tamamlamış ve irşada ehil olup mürşidi tarafından irşadla görevlendirilen kişidir. Kâmil ve mükemmil bir şahsiyettir.

b. Kâmil Mü'min

Bir tarikata mensup olmazsa bile, Kitap ve sünnete göre Allah'ı tanıyıp mükemmel bir İslamî hayatı ve düşüncesi olan her mü'mindir.

Yine yedili tasnife göre yedinci mertebeye olan insan mertebesi, la taayün hariç, daha önceki bütün mertebeleri camidir. Her mertebeye bir ilahî ismin mazharı iken insan mertebesi Allah isminin mazharıdır. Allah ismi, diğer bütün isimleri cami olduğu gibi insan da diğer mertebeleri camidir. Aziz Mahmud Hudayî'nin,

“Ayinedir bu âlem her şey Hakk ile kaim,
Mîr'at-i Muhammed'de Allah görünün daim”

beyti bu anlayışın ifadesidir.

İkinci mertebedeki insan-ı kâmil ile yedinci mertebedeki insan-ı kâmil arasındaki fark, ilkinin Allah'ın ilminde/manen (kozmolojik), ikincisinin ise maddeten zuhur etmiş olmalarıdır.

Azizüddin Nesefî, insan-ı kâmilî “şeriat, tarikat ve hakikatte tam olan insandır” diye tarif eder ve bunu şöyle açıklar: “Kâmil insan, iyi söz, iyi hareket, iyi ahlak ve iyi bilgide tam olandır. Bu dört şeyi kemâle erdiren kemâle ulaşmış sayılır.”² Öyle ise tasavvufî telakkide her insan, bu ikinci anlamıyla, insan-ı kâmil olmaya adaydır. Çünkü insan bu kabiliyette yaratılmıştır. Bu kabiliyetlerini gereğine uygun metotlarla geliştirenler o makama erişebilirler.

Tasavvufî sistemini insan-ı kâmil olgusu üzerinde kuran Abdülkerim el-Cilî³, insanların tamamının, *insan olmaları açısından*, diğer varlıklar arasında kâmil olduklarını belirttikten sonra şu tasnif ve izahı yapar:

1. Bi'l-fîl kâmil olan insanlar. Bunlar da iki guruba ayrılırlar: a. Tarih-i bir şahsiyet olarak Hz. Muhammed (sas) hem kâmil, hem mükemmildir. b. Birer tarihî şahsiyet olarak diğer peygamberler ve veliler. Bunlar mükemmil olmayıp kâmidirler. Bu noktada metafizik, tasavvufî ve epistemolojik açıdan konuya yaklaşılmaktadır.

2. Bi'l-kuvve kâmil olan insanlar. Bu guruba bütün insanlar girer. Bir varlık olarak insan, ilahî isim ve sıfatların kendisinde tecelli ettiği kâmil varlıktır. Diğer varlıklarda parça parça olarak ortaya çıkan ilahî kemal, yalnızca insan vasıtasıyla toplu bir şekilde zuhur eder. Bu anlamda bütün insanlar kâmidir. Çünkü ontolojik yetkinlik

² A. Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, 14.

³ Bu konuda bak: Abdullah Kartal, *Abdülkerim Cîlî, Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İst. 2003.

insanın yaratılışında vardır. Ne var ki, bu yetkinlik bi'l-fil değil, bi'l-kuvvedir. Bu noktada konuya kozmik, felsefi ve ontolojik olarak yaklaşılmaktadır.

Kendisinde isim ve sıfatların bi'l-kuvve bulunduğu insan, çeşitli süreç ve mertebeleri aşarak isim, sıfat ve daha sonra da Zatin müşahedesine ulaşır. Böylece insan (sufi) Allah ve kendisi hakkında gerçek bilgiyi elde etmiş olur. Öyle ise burada insan-i kâmil, sufi tecrübe yoluyla epistemolojik yetkinliğe ulaşmış insan demektir. Fiili olarak yetkinleşen ve sınırlı olan bu insanlar nebi ve velilerdir.

Kısacası Hakikat-ı Muhammediye, Kadim ile hadis arasındaki berzaktır ve Hz. Muhammed (sas) dâhil bütün nebi ve veliler bu hakikatten pay alırlar. Bir ilke olarak Hakikat-ı Muhammediye bütün ilahî sıfatlara sahiptir. Tarihî bir şahsiyet olan Hz. Muhammed (sas) ise, bütün beşerî yetkinlikleri kendinde toplamıştır. Başka bir ifade ile Muhammedî Hakikat, var olmanın bütün özelliklerini potansiyel olarak taşıırken, tarihî şahsiyet olarak Hz. Muhammed (sas), var olmanın bütün özelliklerini fiili olarak yansıtır. Çünkü varlık onun hakikati ile zuhur etmeye başlar ve onun sûretinin zuhuru ile zirveye ulaşır.⁴

Verilen bilgiler göz önüne alınırsa insanların, kemal açısından, şu üç guruba ayrıldıklarını söylemek mümkündür:

1. Peygamberler: İlk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'(sas)'e varıncaya kadar bütün peygamberlerin manevî ve batini varlığı, derecesine göre, bu olgunun birer temsilcisi olmakla birlikte, son peygamber zirvede yer almaktadır.

2. Ricalu'l-Gayb: Tasavvufî anlayışta kâinatı manen idare eden ricalü'l-gayb ve bunların başında yer alan ve genelde **kutup** adı verilen kişi ikinci derecede Hakikat-i Muhammediye'den nasibini almaktadır. Her ne kadar kutup da mükemmel bir insan ise de, birinci şıkta bulunanların seviyesinde değildir.

3. Kâmil insan. Bunu da iki şıkta incelemek daha açıklayıcı olabilir. a. *Mürşid:* Seyri sulûk esaslarına göre ruhi eğitimini tamamlamış, irşada ehil olup mürşidi tarafından irşadla görevlendirilen kişidir. Kâmil ve mükemmil bir şahsiyettir. Her tarikat mensubunun kendi şeyhini bu makamda görmesi normaldir, hatta feyiz alabilmesi için bu anlayışta olması tavsiye edilir. b. *Kâmil mümin:* İster bir tarikata intisap etmiş olsun ister olmasın, Kitap ve sünnete göre Allah'ı tanıyıp mükemmel bir İslamî hayatı ve düşüncesi olan her mümin bu grupta değerlendirilebilir.

Yukarıda verdiğimiz tasnif tasavvufî eserlerde geçmemekle beraber, konunun anlaşılması için tarafımızdan düzenlenmiştir.⁵ Gaye her insanın şeyhini Hakikat-ı Muhammediye makamının sahibi veya kutup görmesinin yanlışlığına ve tasavvuf karşıtlarının bu noktaya yönelik tenkitlerinin yersizliğine işaret etmektir. Elbette bu tasnif işin erbabı tarafından yapılacak tenkit ve izahlara açıktır. Ayrıca kâmil insan meselesi kozmolojik bir yöne de sahiptir ve tasavvufî/felsefî eserlerde Hakikat-ı Muhammediye, Nur-i Muhammedî, yetkin insan, kelime (logos) vb. başlıklar altında yer almaktadır.

Kısaca değindiğimiz İslam Tasavvufundaki kâmil insan düşüncesi, *aşkın bir Allah ve O'nun kulu olan insan* ayırımına dayandığından, bu konudaki en tutarlı ve dengeli

⁴ Geniş bilgi, kaynak ve açıklamalar için bak: Abdullah Kartal, **Abdülkerim Cîli, Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi**, 193–281. İst. 2003.

⁵ Yakın bir tasnif için bak: H. Kâmil Yılmaz, **Tasavvufî Meseleler**, İst. 1997, 208–216.

düşünce olmasına rağmen, yanlış anlaşılmalara neden olabilecek bazı aşırı yorumlar yapıldığından ötürü, bazı İslam âlimleri tarafından kısmen tenkide uğramıştır.

Dünya genelinde bu arada ülkemizde de değişik isimler altında arz-ı endam eden akımlarda ise, Allah -hâşâ- yok sayılarak O'nun yerine insan konmakta ve her şeye gücü yeten bir yaratıcı edasıyla karşımıza çıkarılmak istenmektedir. Bu da kişilik bozulmalarına ve her istediğini yapmaya kalkışma sendromuna neden olmaktadır. Zaten şeytana alet olma da bu noktada başlamaktadır. Allah'a kulluğu reddeden kişi yabancılaşarak hürriyetini kaybedecek ve Allah'ın dışında her şeyi mabud/ilah edinmeye açık ve hazır hale gelecektir. Zira üzerinde yaratılmış olduğu fitratıyla ters düşmüştür.

Maddeler halinde özetlersek:

Tasavvuftaki kâmil insan anlayışında,

- Hiç bir insan Allah mertebesine çıkamaz ve O'nun niteliklerini elde edemez.
- Hakikat-ı Muhammediye dâhil olmak üzere, ilk taayyün seviyesinde bile olsa, Allah'tan başka her şey yaratılmıştır.

c. Abd ve mabud ayırımı yapılarak, kişinin hiç bir seviyede ilahlaşma iddiasına kapılmaması, dolayısıyla ibadetten uzak durmaması gerektiği vurgulanmıştır.⁶

Diğer akımların kâmil insan anlayışında ise,

a. Aşkın bir Allah anlayışı olmadığı gibi, hemen hiç birinde Allah inancı da bulunmamaktadır. Buna bağlı olarak elbette ahiret, nübüvvet, vahiy gibi inançlara da yer verilmemektedir.

b. İnsan her şeyden üstün görülerek, Firavnvârî bir benlik, kibir ve kendini beğenmişlik girdabına sürüklenmektedir. Oysa tasavvufî eğitimin temel hedeflerinden birisi benliği yıkmak, onu sıfırlamaktır.

c. Allah'a kul olup ibadet etmesi engellenerek kişi, her şeye kul olma gibi bir tehlike ile karşı karşıya bırakılmaktadır.

d. Vadedilen seviye yakalanamayınca -ki bu mümkün değil- mutsuzluk başlamakta, ruhi ve psikolojik hastalıklar, bazen de ferdi veya toplu intiharlar yaşanmaktadır. İnsana, her şeyi yapma güç ve yetkisi olduğu ve her şeyin hâkimi olduğu hissi verilerek, kontrolsüz davranmasına ve tabiatı tahrip etmesine kapı açılmaktadır. Oysa tasavvufta, canlı-cansız her şeyin Allah'ın bir yaratığı olduğu ve O'ndan ötürü sevilmesi ve korunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Mevlâna'da İnsan-ı Kâmil

Mevlâna yaşadığı tarih itibariyle, eserlerinde *insan-ı kâmil* kavramından derinlikli bir şekilde söz eden İbn Arabî (1240) ile bu kavramı tasavvufî anlayışının temel taşı haline getiren ve bu isimle kitap telif eden Abdülkerim el-Cîlî (1422)'nin arasında yer almaktadır. Ayrıca İbn Arabî Konya'da bir süre yaşamış ve Mevlâna'nın hocası olan Sadreddin Konevî ile sihriyet bağı kurmuş; bu arada, Mevlâna İbn Arabî'nin ikamet ederek bir süre sonra vefat ettiği Şam'a da seyahatlerde bulunmuştur. Dolayısıyla bu

⁶ "İbnu'l-Arabî, "*kurb-i nevafîl*" hadisini Hakk'a ve Hakk'ın şamil ve kapsayıcı sureti olan insan-ı kâmilin suretine daha yakın bazı varlıkların bulunduğu delil olarak zikretmiştir. Fakat gölgenin varlığını ispat ettiğimiz için varlığın en latif gölgesi olan insan-ı kâmilde bile Hak ve kul ikiliğinden bahsetmeye devam edeceğimize göre, daha kesif ve karanlık olan gölgeler hakkında ne diyebiliriz." Afifi, **Fususul-Hikem Okumaları İçin Anahtar**, 209.

kavram ve muhtevasından habersiz olması düşünülemez. Zaten, sistematik olmasa bile, konu ile ilgili düşünceler daha önce de bulunmaktaydı.

Diğer taraftan Mevlana, konuyla ilgili çok açık ve alanın kavramlarını kullandığı sistematik açıklamaları olmasa bile, vahdet-i vücûd anlayışına sahiptir. Bu anlayışın temel taşlarından biri de, bilindiği gibi, *insan-i kâmil* konusudur. Özellikle meratib-i vücûd konusunda bu kavram *Hakikat-ı Muhammediye* ile birlikte ciddi bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla Mevlana'nın eserlerinde, özellikle bir tasavvuf ansiklopedisi de denilecek kadar geniş olan Mesnevî ve Divanında insan-i kâmil konusuna yer vermemiş olması düşünülemez. Ancak şiir dilinin daha çok remiz, mecaz, kinaye ve işaretlerden oluşması, bu arada konular işlenirken bir birine geçmiş, bazen çok uzun hikâye ve temsillerin verilmesi, yukarıda belirtilen birinci anlamda, Mevlâna'nın eserlerinden fikirlerini net bir şekilde çıkarmayı zorlaştırmakta ve uzun zaman isteyen titiz çalışmalar gerektirmektedir. Aslında o, ince ve çetrefil tasavvufî meseleleri teorik tartışmalar ve muğlak felsefî ifadeler yerine günlük hayattan basit misaller ve sembollere başvurarak açıklar.

İkinci, yani kâmil insan/mümin anlamında ise Mevlâna, bize anlaşılır, fazla izaha gerek duyulmayan, ayet ve hadislerle süslü çok geniş bir malzeme bırakmıştır. Eserlerinde daha çok güzel ahlak ve aşk ağırlıklı bir insan anlayışının öne çıktığı müşahede edilmektedir. Güzel ahlâk, mükemmel kulluk çizgisi ve aşka sahip olan kâmil mümin daha kucaklayıcı olduğu gibi, hem "*kim olursan ol yine gel...*" diyebilmekte, hem de "*ber yaratılanı Yaratandan ötürü sevebilmektedir.*" Biz çalışmamızın bu ikinci kısmında, bu iki anlamı ayrı başlıklar altına almadan ama daha çok ilk anlama gelebilecek işaretler taşıyan, ancak sayılan nedenlerden ötürü, konuyu ciddi şekilde sınırlayarak, üç başlık altında özet bilgiler verme yoluna gittik.

A. Hz. Peygamber (sas)'e Bakışı

Yukarıda da işaret edildiği gibi, insan-i kâmil'in zirvesini Hz. Peygamber (sas)'e aittir. Bu kavramdan söz edildiğinde ilk O akla gelir. Mevlâna da O'ndan söz ederken, dolayısıyla insan-i kâmil düşüncesini, kendine has üslubu ile işlemektedir.

Meşhur olan rubaisiyle başlamak istiyoruz:

"Canım tenimde oldukça Kur'an'ın kölesiyim. Ben Allah'ın seçkin peygamberi Muhammed'in yolunun toprağıyım. Her kim bundan başka benden bir söz

naklederse ona çok üzülür ve o sözden de çok üzüntü duyarım."⁷

"Hz. Ahmet, eğer o ulu ve yüce kanadını açarsa Cebraîl, ebedî olarak kendinden geçip gider."⁸

"O (Miraçta) Tanrı ululuğu ile, Tanrı celaliyle öyle dolmuştu ki, bu dereceye, bu makama Tanrı ehli bile yol bulamaz."

"Bizim makamımıza ne bir şeriat sahibi peygamber erişebilir, ne melek, ne de ruh" dedi, artık düşünün anlayın.

"*Göz Tanrıdan başka bir yere şaşmadı, meyletmed?*" sırrına mazhar, karga değil, âlemi renk renk boyayan Tanrı sarhoşuyuz; bağın bahçenin sarhoşu değil" buyurdu.⁹

"O iyi işlerde imama olan; keremlere, kerâmetlere düzen verendir."¹⁰

⁷ Mevlâna, **Rubailer**, 216, Rubai: 1052; Trc. Nuri Gençosman, İst. 1986.

⁸ Mevlâna, **Mesnevî**, IV, 304; b. 3800, Trc. Veled İzbudak, İst. 1991.

⁹ **Mesnevî**, I, 315, b. 3954.

¹⁰ Mevlâna, **Mektuplar**, 17; Mektup, VI, Trc. Abdalbaki Gölpınarlı, İst. 1963.

“Ona benzer ne gelmiştir, ne de gelecek.”¹¹

“O olmasaydı gökyüzü olmazdı, dönmezdi, nurlanmazdı, meleklerle yurt kesilmezdi. O olmasaydı denizler olmaz, denizlerdeki heybet vücut bulmaz, balıklar ve padişahlara layık inciler meydana gelmezdi. Yine o olmasaydı yeryüzü olmaz, yeryüzünün içinde defineler, dışında yaseminler yaratılmazdı.”¹²

“Taze baht dostumuz, can vermek işimiz-gücümüz; kervanbaşımız da dünyanın övündüğü Mustafa bizim.”¹³

“O aşk madeni,¹⁴ O kerem denizi,¹⁵ âlemin de, âdemin de en başı, en büyüğü, en iyisi, insanlarla cinlerin peygamberi, iki âlemin güneşi, âlemin rahmeti, âdemoğullarının övüncü...”¹⁶

“Peygamberler başı, sefa denizi,¹⁷ naziri (benzeri) olmayan...”¹⁸

“O seçilmiş elçi, O kadri yüce sefir, “*sonra yaklaştı, yakınlıktı*” (Necm, 53/8) makamına yaklaştırılmış olan, “*iki yay kadar kaldı araları yahut daha da yakın*” (Necm, 53/9) ayetiyle durağı bildirilen, önce gelenlerin de hayırlısı, sonra gelenlerin de hayırlısı bulunan, peygamberlerin sonuncusu, varlıkların özü-özeti, apaçık deliller gösteren; sonu, ucu bucağı bulunmayan, kıyaslanamayan bir deniz olan, “*ona bir ışık verdik ki, insanlar arasında onunla geçer*” (En’âm, 6/122) ayetiyle şanı övülmüş bulunan; cennetin, cennet bahçelerinin kilidi: sırlarda ve gerçeklerdeki remizleri açan, “*gerçekten de biz sana Kevser’i verdik*” (Kevser, 108/1) fermanı ile âlemi aydınlatan, güneşe eş...”¹⁹

“Anlam denizi aşktır; her birisi o denizde bir balık, Ahmet ise denizdeki incidir.”²⁰

Şems-i Tebrizi ile Mevlana’nın o ilk büyük karşılaşmalarında Şems ona şöyle bir soru yöneltir:

“Ey dünya ve mana nakitlerinin sarrafı, Tanrı adlarının bilgin! Söyle, Muhammet Hazretleri mi büyük yoksa Beyazıt mı büyüktü?” Mevlana: “Hayır, hayır, Muhammed Mustafa bütün peygamber ve velilerin başbuğu ve reisidir. Hakikatte büyüklük ve ululuk onundur,” diye buyurdu.”²¹

“...Nebi, o ölmeyen aşk ve sevgiden ibarettir. Biri dedi ki: “Niçin minarede yalnız Tanrıyı sena etmeyip Muhammedi de anıyorlar?” Ona dediler ki: “Muhammed’in övülmesi Tanrı’nın senası değil midir sanki?”²²

¹¹ Mesnevî, VI, 15; b. 170–171.

¹² Mesnevî, VI, 167–168; b. 2102–2106.

¹³ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, IV, 316; b. 3053, Trc. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, 1992.

¹⁴ *Divan*, V, 145; b.1681.

¹⁵ Mesnevî, II, 219; b.2854.

¹⁶ Mevlâna, *Mecâlis-i Seb’â*, 79, Meclis, V, Trc. Abdülbaki Gölpınarlı Konya, 1965; *Divan*, IV, 52; b.430.

¹⁷ Mesnevî, I, 58; b. 727.

¹⁸ Mesnevî, II, 170; b. 2213.

¹⁹ Mecâlis, 92; Meclis, VII.

²⁰ *Divan*, VII, 598; b. 7948.

²¹ Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 256; Trc. Tahsin Yazıcı, İst. 1995.

²² Mevlana, *Fihri Mafih*, 346. Trc. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, İst. 1990.

“Âlemden maksat insandır, insandan maksat da o soluktur.²³ Arz, Muhammed’in vücududur. Gökler ise O’nun düşüncesi, tasavvuru ve parlak muhayyilesidir.”²⁴

“Peygamber Mekke’yi fethetmeye uğraştı diye nasıl olur da dünya sevgisi ile itham edilir? O öyle bir kişiydi ki, imtihan günü (yani Mi’raçta) yedi göğün hazinesine karşı hem gözünü yumdu, hem gönlünü kapadı. Onu görmek için yedi kat gök uçtan uca hurilerle meleklerle dolmuştur. Hepsi kendisini onun için bezemişti, fakat onda sevgiliye aşktan, sevgiliye meyil ve muhabbetten başka bir hevâ ve heves nerde ki: O Tanrı ululuğu ile Tanrı celâli ile öyle dolmuştu ki, bu dereceye, bu makama Tanrı ehli bile yol bulamaz. “Bizim makamımıza ne bir şeriat sahibi peygamber erişebilir, ne melek, ne de ruh” dedi. Artık düşünün, anlayın...”²⁵

“Hz. Ahmed eğer o yüce kanadını açarsa Cebrail ebedi olarak kendinden geçip gider./ Ahmed Sidre’den ve Cebrail’in gözetme yerinden, makamından, sınırından geçince ,/ Cebrail’e “Hadi ardımca uç” dedi. Cebrail dedi ki, “Yürü, yürü, ben senin eşin değilim./ Hz. Ahmed tekrar “Ey perdeleri yakan, gel ben daha kendi yüce makamıma gitmedim ki” dedi./ Cebrail dedi ki, “A benim güzel nurlu arkadaşım, bir kanat çırpıp buradan ileriye geçsem kolum yanar.”/ Bu hikâyeler hayret içinde hayrettir. Tanrı hasları, daha has olanların hallerini, görünce kendilerinden geçerler.”²⁶

“Bir adam yokluğa erişir, kendisine yokluğu zinet edinirse, Muhammed gibi o adamın da gölgesi olmaz./ ‘Yokluk benim ijtiharımdır’ sırrına zinet yokluktur. Bu çeşit insan, mumun alevi gibi gölgesizdir.”²⁷

“Muhammed de elde bulunan, görünüp duran yüzlerce kıyametti. Çünkü o her hakikati, her sırrı çözüp bağlama yokluğunda hallolmuş, hakiki varlığa ulaşmıştı./ Ahmed bu dünyaya ikinci defa doğmuştu. O, apaçık yüzlerce kıyametti... / İşte onun için o güzel haberler veren, “Ey ulular” demiştir, “ölümden önce ölü”.²⁸ “Gözü Tanrı’dan başka bir şeye kaymadı” (Necm: 53/17) da onun için Muhammed her derdin şefaâtçisi oldu./ Dünya gecesinde güneş perde ardındayken o Tanrı’yı görüyordu, ümidi O’ndandı./ İki gözü de “Biz senin göksünü açmadık mı, ferahlatmadık mı seni” (İnşirah: 94/1) sürmesiyle sürmelenmişti. Cebrail’in bile görmeye tahammül edemediğini o gördü.../ Kulların duraklarını gördü, hâsılı o yüzden Tanrı onun adını “Gören tanık” koydu. Şahidin aleti keskin gözle keskin kulaktır. Geceleri bile uyanıktır, sırlar ondan gizlenemez.”²⁹

“(Peygamber (sav) ziyaretine gittiği bir hastaya ne yapıp da hasta olduğunu sordu, ‘yoksa yanlış bir dua mı yaptın’ dedi, hasta önce hatırlayamadı, “himmet et de hatırlayayım” dedi...) Mustafa’nın nur bağışlayan huzuru hürmetine duayı hatırladı./ Her yanı aydınlatan Peygamberin himmeti, ona hatırlayamadığını hatırlattı./ Hakla batılın arasını ayırt eden aydınlık, gönülden gönüle açılmış olan pencereden parladı. (Adam Harut marut gibi “günahlarının cezasını burada çektir, oraya kalmasin” diye dua etmiş imiş, Hz. Peygamber bunu doğru

²³ Mecâlis, 45; Meclis II.

²⁴ Eflâki, Ariflerin Menkıbeleri, II, 245.

²⁵ Mesnevî, I, 314; b. 3945–3950.

²⁶ Mesnevî, IV, 304; b. 3800.

²⁷ Mesnevî, V, 56; b. 670.

²⁸ Mesnevî, VI, 62, b. 750.

²⁹ Mesnevî, VI, 225, b. 2855.

bulmamış, böyle demek yerine Allah'a sığınmayı, tövbe etmeyi tavsiye etmiştir.)³⁰

“Senin nurun olmadıkça aydın gün bile gecedir, sana sığınmadıkça aslan bile tavşan sayılır/ Ey Mustafa bu nur denizinde kapitanlık et, çünkü sen ikinci Nuh'sun... Halvet zamanı değil, topluluğa gel ey Peygamber, hidâyet Kaf dağına benzer, sen ise Hümâsın.../Ey şifa, hastayı terk etme, sağıra kızıp körün sopasını bırakma!/ Sen demedin mi ki, "Körü yolda tutup yeden Tanrıdan yüzlerce ecir alır, yüzlerce sevaba girer..."/Öyleyse bu kararsız cihandaki körleri kater kater yed... Ey takva sahiplerinin imamı, bu hayallere kapılanları yakın makamına kadar götür.../ Ey benim En Ulu Peygamberim, aklın mumu kasırgama karşı nedir kil/ Sen vaktin İsrafil'isin, doğruca kalk da kıyametten önce bir kıyamet kopar.”³¹

Buraya kadar verilen bilgilerden, Mevlana'nın, Hz. Peygamber (sas)'in insan-i kâmil yönünü anlatan özelliklerine işaret ettiği görülmektedir.

B. İnsana Bakış

Bütün İslâm mütefekkirleri gibi Mevlâna'ya göre de insan, bedeniyle pek küçük ve değersizdir ama, mana cihetiyle o âlemin en kıymetli unsurudur: “Sen görünüşte bu âlemde en küçük şeysin ama taşıdığın mana bakımından en büyük âlem sensin.”

Mevlâna, kendi hayat serüveniyle birlikte insanlığın üç mertebesini üç kelimeyle özetler: “Hamdım, piştim, yandım.” Tenine kul olan insan biyolojik insandır, hamdır ve insanlık merdiveninin en alt basamaklarını mekân edinmiştir. Pişmesi ve nefesine galebesi oranında basamak basamak yükselir. Aşağıda Mevlana'nın bu serüvene ve yolcularına ait özelliklerini sayan sözlerinden örnekler verilecektir.

“Sen cihanın hazinesidir, cihan ise yarım arpayı değmez. Sen cihanın temelsin, cihan senin yüzünden taptazedir. Diyelim ki âlemi meşale ve ışık kaplamış, çakmaksız ve taşsız olduktan sonra, o iğreti bir rüzgârdan başka nedir.”³²

“Gözümüze bak da Hakk'ın cemalini gör. Çünkü bu, gerçeğin kendisi ve katıksız bilginin ışığıdır. Hak da kendi güzelliğini bizde seyredir. Sakın bu sırrı açıklama, kanını yerlere dökerler”³³

“Murat sensin. Neden oraya buraya koşuyorsun? O, sen demektir. Ama sen, sakın ben deme, hep sen diye söyle. Senlik O'luk şaşkınlıktan ileri gelir. Göz dürüst görürse sen O olursun, O da sen olur.”³⁴

“Ey Tanrı kitabını örneği insanoğlu! Ey şahlık güzelliğinin aynası mutlu varlık! Her şey sensin. Âlemde ne varsa, senden dışarıda değil. Sen her ne ararsan kendinde ara, çünkü her varlık sende.”³⁵

“İnsan, yücelik, üstünlük vasıflarının ölçüsüdür, mi'yarıdır. İnsanın vasfı, Hakk'ın ayetlerine mazhar olmuştur.”³⁶

³⁰ Mesnevî, II, 189, b. 2465.

³¹ Mesnevî, IV, 119, b. 1460.

³² Mevlâna, Rubailer, r. 228, Trc. Nuri Gençosman, İst. 1986.

³³ Rubailer, r. 1192.

³⁴ Rubailer, r. 1272.

³⁵ Rubailer, r. 1382.

³⁶ Mesnevî, VI, b. 3138.

Ben, padişahın cinsinden değilim, böyle bir düşünümce benden uzak olsun. Fakat O'nun tecellisi ile, O'nun nuruna sahibim.”³⁷

“Miraca ağın, hepimiz peygamber soyusunuz.”³⁸

“Her devirde, peygamber makamında bir veli vardır ve bu kıyamete kadar böyle sürüp gider. Diri ve faal önder ve velidir. İster Ömer soyundan olsun ister Ali soyundan; Mehdi de odur, hidayete erdiren de Hem gizlidir o, hem aşikârdır. O, nura benzer, akıl onun Cebrail’idir. Ondan aşağı mertebede olan veli de onun kandili durumundadır.”³⁹

“Ahmed, böyle beti-benzi sararmış, sarhoş bir halde beni görse gözlerimi öper, ben de ayaklarına kapanırım onun. Bu gün Ahmed benim, ama dünkü Ahmed değil... Bu gün Zümrüdüanka benim, yemsiz kalmış kuşcağız değilim.

Bir padişah var ki bütün padişahlar katırcı kesilmiş ona; bu gün benim o padişah, geçen günün padişahı değilim ben. Allahlık şerbetinden, Ene'l-Hakk şarabından her kes kadehle içti, bense küplerle içtim. Ben canlar kiblesiyim, Arşın mescidiyim ben, Cuma mescidi değilim. Saf aynayım ben, kararmış, sırtı dökülmüş ayna değilim... Tur-i Sina'nın gönlüyüm ben, kinlerle dolu gönül değilim.

Ebedî sarhoşum; üzümün, bağın sarhoşu değil... Can lokması yerim ben, tarhana çorbası içmem ben.”⁴⁰

“Her susamış gönlü denize götürürler.”⁴¹

“Her şey sensin, her şeyden öte ne varsa o da sensin, o da senden ibaret.”⁴²

“Andolsun ki biz, âdemoğullarına izzet ve şeref verdik” (İsrâ, 17/70) ayet-i kerimesi mucibince vücud-i âdemi Hakk'ın usturlabıdır.⁴³ Madem ki, Hakk Tealâ onu kendine âlim ve dâna ve aşinâ kılmıştır, kendi vücudunun usturlabından tecelli-i Hakk'ı ve cemel-i bi-çûnu dem be dem lemha be lemha görür ve o cemel asla bu ayineden hali olmaz. Hakk'ın kulları vardır ki, onlar kendilerini hikmet ve marifet ve kerâmet ile setr ederler. Her ne kadar halkta, onları görebilecek nazar mevcûd değilse de, yive onlar şiddet-i gayretlerinden tesettür ederler.”⁴⁴

C. Mesnevinin İlk 18 Beyit

Mesnevînin bizzat Mevlana tarafından yazılan ilk on sekiz beytinin adeta Mesnevî'nin özeti mahiyetinde olduğu şarihler tarafından dile getirilmekte ve büyük önem atfedilmektedir. Hatta bu ötürü 18 sayısının Mevlevilikte neredeyse kutsallık seviyesinde önemsendiği, bazı sulûk işlemlerinin ve Mevlevî adâbının bu sayı ile ilişkilendirilerek şekillendiği dile getirilmektedir.⁴⁵ Şimdi bu beyitlerin bir kaçını ve konuyla ilgili yapılan bazı açıklamaları arz etmek istiyorum:

³⁷ Mesnevî, II, b. 1170.

³⁸ Mevlâna, **Divan-i Kebir**, III, 42, Trc. Abdülbaki Gölpınarlı, İst. 1957.

³⁹ Mesnevî, I, 75, Trc. Abdülbaki Gölpınarlı, İst. 1981.

⁴⁰ Divan, VII, 600.

⁴¹ Divan, II, 326.

⁴² Divan, III, 213.

⁴³ **Usturlap**: Yıldızların arza nazaran yükseklik derecesini bulmakta kullanılan alet.

⁴⁴ Mevlâna, **Fihî Ma Fih**, 13; Trc. A. A. Konuk, Haz. S. Eraydın, İst. 1994.

⁴⁵ Bak: A. Gölpınarlı, **Mesnevî Tercümesi ve Şerhi**, I, 15, İst. 1990.

“Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor:

Beni kamışlıktan kestiklerinden feryadımdan erkek, kadın... herkes ağlayıp inledi.

Ayrılıktan parça parça olmuş, kalp isterim ki, iştiyak derdini açayım.

Aşlından uzak düşen kişi, yine vuslat zamanını arar.

Ben her cemiyette ağladım, inledim. Fena hallilerle de eş oldum, iyi hallilerle de.

Herkes kendi zannınca benim dostum oldu, ama kimse içimdeki sırları araştırmadı.

Benim esranım feryadımdan uzak değildir, ancak (her) gözde, kulakta o nur yok.

Ham, pişkinin halinden anlamaz, öyle ise söz kısa kesilmelidir vesselam.”⁴⁶

Hemen ilk cümlede zikredilen **neyin** neye işaret olduğu tartışılmış ve Mevlâna'nın eserlerinin değişik yerlerinde bizzat kendisinin yaptığı açıklamalar da göz önüne alınarak farklı görüşler ortaya atılmıştır.

Bu görüşlerden bazıları şöyle sıralanabilir: İnsan-i kâmilin en mümtaz temsilcisi Hz. Muhammet (sas), Mevlâna'nın kendisi, Mürşid, Kâmil Mü'min, Âşık, Gönül, Kalem, İsrail'in suru ve Mesnevî.⁴⁷ Ancak bunlardan en çok tercih edilen ney ile insan-i kâmilin işaret edilmiş olduğudur. Haklı olarak Mevlana'yı bir insan-i kâmil gören Ahmet Avni Konuk bu konuda şu açıklamaları yapar: “Hz. Pir: “Bu neyi dinle” tabiriyle kendi vücûd-i şeriflerine işaret buyururlar. Zira neyin içi boş olup, üfleyen kimsenin nefesi ondan ses çıkarır. İnsan-i kâmilin vücudu da “ney”e benzer. “Ney”in yedi deliği, insanın yedi azay-ı zahirisine işaret eder ki, beşerin filleri bu uzuvlardan sadır olur. İnsan-i kâmilin ney gibi boş olan vücudundan zahir olan filler, ancak Hakk'ın tasarrufuyudur.”⁴⁸

“Ankaravî İsmail Rusuhî Dede, *Fatihu'l-Ebyat*'ında **neyin**, ‘içi boş olduğu için masivâdan arınmışlığı ve Hakk'ın nefesiyle dolan gerçek sûfi ve aşığı simgelediğini söyler. Ankaravî, ney'in ebced hesabı ile 60'a karşılık geldiğini, 60'ın, ‘sin’ harfine tekabül ettiğini, ‘sin’in de Muhammed demek olduğunu da açıklamalarına eklemiş ve ‘bişnov ez ney’, ‘Peygamberden Dinle!’ olarak okumuştur. (...) Bununla birlikte, ney'in nayistan'dan, yani kamışlıktan koparıldığı için ‘ayrılıktan (‘ez cüdayı ha’) yakınması, onun, yersiz yurtsuzlaşmışlığına da işaret eder. Bu, Vahdet'ten Kesret'e atılmışlığın getirdiği bir yersiz yurtsuzlaşmadır ve Hz. Peygamber'e, dolayısıyla da İnsan-ı Kamil'e eklenir.

Hz. Mevlana'dan sonra sema'da ney taksimi'nin, İsrail'in sur'unu temsil ettiği de biliniyor. Asaf Halet Çelebi, ‘Mevlana ve Mevlevilikte, sema'da Itri'nin Naat-ı Şerifinin okunmasından sonra neyzenbaşı'nın 'şah veya mansur akordundaki ney'i ile yaptığı taksim'den söz ederken şunları söyler: ‘Neyin taksimi İsrail'in surunu temsil etmektedir. Naatı ve ney taksimini [murakabe vaziyetinde] dinlerler. Taksim sonuna doğru hafifleyen ney sesine, başka bir ney veya neyler dem tutarlar. Dervişler birden ellerini zemine vurup ayağa kalkarlar. Bu hareket de, sur'u duyan canların kıyamet gününde dirilmelerini temsil etmektedir.’”⁴⁹

⁴⁶ Tercüme M.E.B.'nin yayınladığı Veled İzbudak'ın Mesnevî tercümesinden alınmıştır. İst. 1988.

⁴⁷ Geniş bilgi ve kaynaklar için bak: Amil Çelebioğlu, **Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevînin İlk On Sekiz Beytiyle İlgili Düşünceler**, I. Milli Mevlana Kongresi, 5; 3–5 Mayıs 1985 Konya.

⁴⁸ A. Avni Konuk, **Mesnevî-i Şerif Şerhi**, I, 73; Haz. S. Eraydın - M. Tahralı, İst. 2004.

⁴⁹ Hilmi Yavuz, **Ney ve Edebiyat**, Zaman 22. 12. 2004. (13 Aralık 2003'te Konya'da yapılan *Ney Sempozyumuna* sunulan tebliğden özetleyerek).

Şimdi de, bu beyitlerden konumuz olan insan-ı kâmile olan işaretlerin bazılarını Ahmed Avni Konuk'un şerhinden almak istiyoruz:

Şarihler kâmişlığı, *a'yan-ı sabite*, *rûblar âlemi* veya *mâsivâ* ile açıklamışlardır. Son görüşü tercih eden Ahmet Avni Konuk'un izahı şöyledir: “Neyistan'dan ve kâmişlıktan murat, cismaniyet âlemi olmak münasıptır. Filhakika bu kesafet âleminde peyda olan ecdam-ı beşerden her birisi, hakkın mezhâr-î esma ve sıfatı olup, dâima onlardan bu sıfat ve esmay-î ilahîye ahkâmî zahîr olmaktadır. Şu kadar ki, insan-î kâmil, bu kâmişlık mesabesinde olan cismaniyet âleminde, kendi vücud-ı cismanisinin mevhum ve yok olduğunu idrak eder; ve insan-ı nakıs ise, kendi mevhum olan varlığında ve enaniyetinde müstağraktır. “Ve bir Hakk'ın vücudu ve bir de benim vücudum vardır” deyip durur.

Mesela, insan-ı kâmil, kâmişlıktan kesilip neyzenin üflemesine ve güzel nağmeler çıkarmasına uygun bir “ney”e benzer. İnsan-ı nakıs ise, her ne kadar kâmişlıktan kesilmiş ise de, tesviye edilmemiş ve içinin doluluğundan dolayı güzel nağmeler ve sedalar çıkarmasına müsait olmayan “ney”e benzer. Eğer bu nay dahi, bir üstad-ı kâmil tarafından tesviye görülür ve içi boşaltılır ise, güzel bir ney haline gelir. (...)

“İnilti”den murat, insan-ı kâmilin, arif ve cahil insanlar önünde, beyan buyurduğu hakaik ve maarife dair olan sözleridir ki, bu Mesnevi-i Şerif başından sonuna kadar Hz. Pir'in bu kabil iniltilerinden nâlelerinden ibarettir.” (...)

“Ben bu cismaniyet âleminde halk arasında bu ayrılık duygusundan dolayı sinesi ve kalbi dilim dilim ve pare pare olmuş ve kendi aslı olan âlem-i küdsa kavuşmağa âşık olan kimse isterim ta ki ona, bu asla olan iştiyak derdinin sırlarını açayım ve şerh edeyim. Zira benim bu hususta söyleyeceğim sırları ve hakikatleri bunların istidatları cezp eder.” (...)

“Ney mesabesinde olan insan-î kâmil âlem-i kesrette sevip yar edindiği her bir şeyden soğuyup, kendi aslı olan Hakk'a müteveccih bulunan her bir salık-î âşığın mahremi arkadaşısıdır. Ve onun nefs ve ruh mertebeleri, salikin kendi aslına perde olan ruh ve nefs mertebelerini yırtar kaldırır.” (...)

“İnsan-î kâmil şekavet-i ezeliyesi olanlar için zahirdir; zira onu doğru davet ettikçe inadı ve şekaveti artar; saadet-i ezeliye sahibi olup nefsin pisliklerine bulaşanlar ve zehirlenmiş olanlar için de panzehirdir.” (...)

“Ney, yani insan-î kâmil, mehâlik ve müşkilatla dolu ve nefs-î emmarenin mezbahası olan Hakk yolundan haber veriyor; aşk-ı ilahîye müptela olan Mecnunun kıssalarını ve hallerini beyan ediyor.” (...)

“İnsan-î kâmilin aklının mahremi, anca konun önünde kendi aklını, dirayetini ve fetânetini terk etmiş olan saliktir. O akıldan yararlı ancak böyle bir saliktir; yoksa kendi aklı, zekâsını ve ilmîni beğenen kimse, insan-î kâmilin aklından ve onun ledünni ilmînden yararlanamaz. Fakat kendinden geçen salık, insan-î kâmil konuşurken baştan ayağa kulak kesilir, dinler; zira insan-î kâmilin dilinin müşterisi ancak böyle kulak olan bir saliktir.” (...)

“Pişmiş ve olmuştan murat hür ve balığ olan insan-i kâmilidir. Ham ise, çiğ ve olmamış insan-i nakıstır.” (...) İmdi bu 18 beyitten sonra, Hz. Pir, insan-i nakısın kemaline lazım olan vasîyetlere başlarlar.⁵⁰

Birkaç cümlesini özetlediğimiz bu 18 beytin şerhlerinden, tasavvuf ehlinin ve özellikle Mevlevîlerin geniş bir insan-i kâmil anlayışını çıkardıklarına şahit olmaktadır. Bazı şerhlerde konu daha geniş ele alınmış ve sistematik bir düşünceye dönüştürülmüştür.

---

⁵⁰ A. Avni Konuk, **Mesnevî-i Şerif Şerhi**, I, 75–89 (Bazı kelimeler tarafımızdan sadeleştirilmiştir).